

PUTOVI REVOLUCIJE, Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1966, br. 7—8, 319 strana.

Publikacija Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske **Putovi revolucije**, dvobrojem 7 i 8, ulazi u četvrtu godinu izlaženja. Sedam brojeva pružili bi mogućnost recenzentu da bez mnogo napora uoči rast jedne ustanove, njenih odjeljenja, kao i pojedinaca. No, cilj ovog prikaza nije kritička ocjena **Putova revolucije** u cjelini, nego samo 7. i 8. broja iz 1966. godine. U inventivnoj grafičkoj opremi (Edo Murtić) i standardnom formatu na 306 stranica teksta dvobroj sadrži nekoliko ustaljenih rubrika: Rasprave i članci, Prikazi i saopćenja, Izvori, Iz arhiva Instituta, Prikazi i bilješke, Bibliografije, Iz Instituta.

Rasprave i članci

Franjo Tuđman je do sada objavio više radova sa područja naše najnovije istorije, posebno NOR-a i socijalističke revolucije.¹⁾ Rasprava **Društveni aspekti narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji** (7—29) prezentirana je kao jugoslavenski referat naučnom skupu »Društveni aspekti pokreta otpora u Evropi« koji je održan 25. i 26. marta 1966. godine u Milanu. Pisana je na nivou sinteze, bez navođenja naučnog aparata, i polazište joj je analiza jednog šireg koncepta ekonomsko-društvenih kretanja i političkih događaja. Ravnopravno tretirajući relevantne faktore i komponente razvoja međuratne istorije naše zajedničke države,²⁾ ne samo klasne razlike eksploatatora i eksploatisanih nego i klasne suprotnosti interesa samih buržoazija, F. T. je uspio da dokaže opravdanim svoj stav da se »društvena pojava i socijalna obilježja jugoslovenskog narodnooslobodilačkog pokreta mogu shvatiti samo pod pretpostavkom poznavanja okolnosti u kojima je nastala Kraljevina Jugoslavija (valjda Kraljevina SHS — m. o.) na kraju prvog svjetskog rata ...« (str. 7) F. T. na strani 11. piše da se HRSS dugo vremena, između dva rata, mogla poistovećivati sa hrvatskim nacionalnim pokretom. Iako je ovdje riječ o jednoj karakteristici HRSS—HSS, datoj »en passant«, značajno ju je podvući zato što se dosada nešto slično nije moglo sresti u istorijskim radovima. Istoričari se dosta često sreću sa konstatacijom da još nemamo

¹⁾ **Okupacija i revolucija**. Zagreb, IHRPH, 1963, 316.

Uvod u historiju socijalističke Jugoslavije. Forum, 1963, brojevi: 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 292—352, 530—564, 702—741, 840—858, 1087—1122, 199—233.

²⁾ U Forumu, 1967, br. 1—2, 73—111. izašao je rad Franje Tuđmana *Uzroci krize monarhističke Jugoslavije od ujedinjenja 1918. do sloma 1941. godine* koji po izvješnim dijelovima predstavlja tako reći drugo izdanje ovoga referata.

naučno istraženu socijalnu strukturu NOP-a. Tu činjenicu utvrđuje i F. T., ali daje statističke podatke o socijalnom sastavu pripadnika NOP-a. Značaj iznesenih podataka ne umanjuje saznanje da su nepotpuni. Analiziranjem stavova i rezultata djelatnosti dijelova građanske klase jugoslovenskih naroda, autor konfrontira unutarnju razjedinjenost buržoazije sa jugoslovenskim karakterom NOP-a koji je obuhvatio, iako ne u istoj mjeri, sve slojeve stanovništva, i utvrđuje kvalitativno nove elemente borbe za nacionalno oslobođenje. U zaključku se konstatuje: »Uzajamna uvjetovanost rješavanja nacionalnog pitanja i provođenja socijalističke revolucije dali su osnovni pečat i glavno obilježje NOB-i u Jugoslaviji. U tom titovskom programu sadržani su bitni elementi društvenog aspekta i društvenih pretpostavki pobjede NOP-a u Jugoslaviji« (27).

Rad Henri Michela³⁾ je, u stvari, prevod referata koji je, kao i Tuđmanov, podnesen naučnom skupu u Milanu. Ovaj poznati istraživač francuskog pokreta otpora⁴⁾ pružio je na taj način mogućnost uporedbe sa prethodnim radom. Uočljive su metodološke sličnosti i razlike. Postavljeni zadatak: određivanje glavnih momenata razvoja pokreta otpora u pojedinim periodima rata, a naročito skiciranje ponašanja različitih društvenih grupa u cijelom ratnom razdoblju koje Pokretu nisu pristupale sa istom širinom, kao i prikaz stanja ekonomskih i društvenih snaga zatečenih po završetku borbi, H. M. je posmatrao u zavisnosti kako od spoljnih tako i od unutarnjih faktora. Takvo objašnjavanje Pokreta omogućilo je da se dobivene ocjene mogu okarakterisati kao rezultat svestranog istraživanja. Da bi dobio što kompleksniju sliku o ponašanju pojedinih slojeva, autor je primijenio vrlo interesantan metodološki postupak: uporedio je tri tipična departmana: »Pas de Calais (industrijska oblast smještena u okupiranoj zoni); Indre et Loire, pokrajinu poljoprivrednog i seljačkog tipa na granici demarkacione linije, i seljačko-rudarski Tarn, koji se nalazio u neokupiranoj zoni. Istoriju, u široj javnosti, najpoznatijeg oblika grupiranja, francuskog pokreta otpora, zvanog »maquis« (maki), po H. M., treba tek napisati, što će biti veoma teško zbog mnogovrsnog i fluktuirajućeg sastava. Dalje se konstatuje da je pokret otpora u Francuskoj izazvao svojevrstan preobražaj Francuske, ali da bi, bez obzira na njegov veliki značaj, bilo isuviše rano definirati dubinu društvenih promjena koje je izazvao.

Kratki rad Jakova Katušića⁵⁾ uvodni je referat na Simpoziju u povodu 20-godišnjice oslobođenja održanom januara 1966. godine u Zagrebu. To je treći od, ukupno, pet članaka i rasprava ovog dvobroja, koji je pisan prigodno, bez navođenja naučne aparature, (ova primjedba se ne odnosi na referat H. Michela). S obzirom na ovako koncipiran naslov, J. K. je veću pažnju posvetio apostrofiranju sumiranih rezultata KPJ do 1944—1945. godine (5 od 7 stranica rada) koji se u stvari javljaju kao rezultanta prethodne aktivnosti. S obzirom na to da u časopisu postoji diferenciranje radova, mislim da ovaj rad nije ni članak ni rasprava. Prije bi se moglo reći da je to

³⁾ Društveni aspekti francuskog pokreta otpora (30—50)

⁴⁾ H. Michel, *Les courants de pensée de la Résistance*, P. U. F., 1962. H. Michel, *Histoire de la France Libre*, Preses Universitaires de France, 1963. H. Michel, *Histoire de la Résistance française*, P. U. F., Calmete, l'O. C. M. P. U. F. H. Michel, je inače direktor »Revue d'Histoire de la deuxième Guerre Mondiale«. Paris.

⁵⁾ Revolucionarna postignuća NOB-e u 1944—1945. organski su dio razvoja klasne borbe i revolucionarne djelatnosti Komunističke partije u predratnom razdoblju, str. 52—59.

saopštenje. U »Résumé-u« se potkrala mala greška. Umjesto navedenog podatka da je »u 1941. NOB u Jugoslaviji postigla velike rezultate...« treba da stoji »1944« (vid. str. 52, pasus drugi).

Pišući na osnovu arhivske građe IHRPH i štampe o izborima za radničke komore u Hrvatskoj 1933. g.⁶⁾ Bosiljka Janjatović ograničava istraživanja na akcije KPJ u Hrvatskoj. Značaj pomenutog događaja bio je izuzetan i zato što su odnosi prema izborima odražavali, u krajnjoj liniji, omjer snaga kako u sindikalnom, tako i u radničkom pokretu uopšte. Diktatura kralja Aleksandra samo je potencirala teškoće sa kojima se borila KPJ još od vremena Obznane. Ako se uzmu u obzir činjenice da su od 1929. Nezavisni sindikati mogli da egzistiraju samo ilegalno, te da je komunistima preostalo jedino da djeluju kroz sindikate, onda se mogu sagledati uslovi pod kojima je KPJ mogla, u izbornoj kampanji, raditi na okupljanju različitih struja u radničkim komorama. U radu je uspješno izvršena analiza strukture, u pravoj mjeri je istaknut značaj programske i akcione slojevitosti sindikalnog pokreta (ORS, URSS, RSS) i kroz tu prizmu ocijenjen je istup KPJ. Socijalisti su odnijeli pobjedu u obje komore (Split i Zagreb), ali je i KPJ ostvarila stanoviti uspjeh (ulazak, istina, malog broja komunista u komore, apstinencija glasača i sticanje iskustva). Što se tiče zaključka (str. 69—70), mislim da su ocjene adekvatne rezultatima istraživanja, izuzev mjesta u kome se kaže da »je ulazak komunista u komore ugrozio njihove (tj. socijalista — m. o.) do tada dominirajuće pozicije...« To smatram i zbog toga što »Od 44 vijećnika koje je dobio URSS (u Zagrebu — m. o.) nije bilo nijednog dotle poznatog ni istaknutog komunista...« i što je u »Radničku komoru ušlo nekoliko simpatizera Partije, od kojih su neki kasnije postali njeni članovi« (str. 68 — podvukao T. I.). Što se tiče Splitske komore »Od 29 vijećnika komore izabranih na listi ORS-a bilo je 7 komunista, a u upravnom odboru komore od 10 članova bila su 4 komunista«. Međutim, »Kako ORS-ovci nisu pristajali da izvrše ni jednu tačku iz izbornog sporazuma s komunistima, ovi u rujnu 1934. napuštaju komoru«. (str. 69).

Na osnovu nekih novih izvora, postojeće literature i publikovanih materijala Ivan Jelić je na naučnom nivou pokušao prezentirati osnovne probleme osnivanja Narodnog fronta u Jugoslaviji do 1941. godine. U našoj historiografiji do pojave ovog rada⁷⁾ nije učinjen pokušaj da se sa naučno fundirane osnove obradi ova, nesumnjivo, važna komponenta našeg novijeg istorijskog razvitka. Sve ono što je pisano u vezi sa ovom tematikom nije prevazišlo nivo cjelovitih pregleda. Akutnost obrade problema izvire i iz činjenica da postoji mali broj posebnih radova koji naučno obrađuju problem Narodnog fronta u pojedinim jugoslovenskim zemljama i pokrajinama. Ističe se da je KPJ još prije VII kongresa Kominterne (Moskva 25. VII — 20. VIII 1935. g.) ukazala na potrebu osnivanja Narodne fronte u Jugoslaviji. Od osobitog je značaja bila činjenica, mislim i za period 1941—1945, da je KPJ nacionalno pitanje već tada postavila u osnov Narodne fronte. U drugom odjeljku koncizno se tretira relacija Narodni front — jedinstvo radničke klase. Pokušaj realiziranja jedinstvene radničke stranke (JRS) »kao legalnog samostalnog političkog pokreta, koji bi na taj način okupio sve radničke grupacije i tako bio njihov predstavnik u Narodnoj fronti« (str. 77) završili

⁶⁾ Izbori za radničke komore u Hrvatskoj 1933. godine, str. 60—70.

⁷⁾ Osnovni problemi stvaranja Narodne fronte u Jugoslaviji, str. 71—103.

su se djelimičnim uspjehom. I. J. dolazi do zaključka da je cijela akcija oko osnivanja JRS imala uspjeha, upravo zbog toga što su, širom zemlje stvoreni, inicijativni odbori imali naročitu ulogu u daljem procesu razvoja Narodnog fronta. U podnaslovu **Narodni front i građanske opozicione stranke** na pregnantan način jasno su izložene nijanse stavova Udružene opozicije (UO), socijaldemokrata i KPJ o pitanjima saradnje radničkog pokreta i UO na stvaranju Narodne fronte, (str. 84—85) kritikovan je i rad KPJ, koja svoju aktivnost (1935. g. npr.) na stvaranju Narodnog fronta nije ostvarila dalje u bazi — narodu. U pogledu rezultata istraživanja stepena saradnje KPJ i opozicionih građanskih stranaka autor podvlači da je zbog oskudnosti podataka zasad »nemoguće potpunije prikazati i utvrditi stupanj i oblike te suradnje« (str. 85). Dalje se ukazuje na postojanje nekih specifičnosti u stvaranju Narodnog fronta u jugoslovenskim zemljama i podvlači nužnost njihovog istraživanja (bilješka 74). Bilješke glave IV su vrlo instruktivne, jer donose popis radova za svaku našu republiku.

Prilozi i saopćenja

U kratkom prilogu pisanom na minuciozan način Cvetka Knapič-Krhen⁸⁾ uglavnom na osnovu novinskih podataka, prikazuje neke elemente ekonomskog položaja radnika u Zagrebu od 1880—1900. godine. Statistički podaci za posljednjih dvadeset godina prošlog vijeka ukazuju na pojavu intenzivnije fluktuacije stanovništva glavnog grada Kraljevine Hrvatske i Slovenije (povećanje za 81%). Posljedice naglog priliva seoskog stanovništva koji je bio uslovljen razvojem industrije i zanata, kao i potrebama gradskog stanovništva za poslugom bile su: pogoršanje uslova stanovanja (provedena je vrlo detaljno analiza svih slučajeva), takav nivo nadnica obrtničkih i industrijskih radnika koji nije obezbjeđivao ni najosnovnija sredstva za život.

Do 1907. godine sindikati u Hrvatskoj bili su formalno zabranjeni, ali se organizovani rad, ipak, odvijao pod rukovodstvom socijalističkih funkcionera — ilegalno. Nekoliko faktora, različiti po porijeklu, izazvali su neke značajne organizacione promjene. Elza Tomac u svom radu⁹⁾ uglavnom na osnovu **Slobodne riječi** i arhivske građe Arhiva Hrvatske i Historijskog arhiva — u Zagrebu, dala je nov prilog nauci o razvoju aktivnosti socijalističkog sindikalnog pokreta Hrvatske s početka XX vijeka. Uloga radničkih sindikata u Hrvatskoj 1907. i 1908. godine, zbog donošenja novih zakonskih uredaba, u znatnoj mjeri je kvalitativno izmijenjena. Posebno je obrtni zakon izazvao živu reakciju radništva, i to ne samo hrvatskog nego i mađarskog. Autor uočava slojevitost strukture pojave koju istražuje, značaj faktora u širem smislu (privredna kriza) i onih sasvim specifičnih koji su implicite sadržani u procesu samog sindikalnog pokreta. Cilj istraživanja postaje upravo analiza organizacionih promjena uvjetovanih pomenutim faktorima »od kojih su najkrupnije bile centralizacija i legalizacija sindikata« (114). Hrvatski sindikati prihvatili su sistem organizacije (dualizam) koji je uobičajen i u austrijskim sindikatima, a važio je sve do I svjetskog rata. Do 1907. godine sindikati u Hrvatskoj i Slavoniji bili su jedinstvene organizacije, i političke i sindikal-

⁸⁾ Neki podaci o ekonomskom položaju radnika u Zagrebu 1880—1900. godine, str. 103—109.

⁹⁾ Reorganizacija socijalističkih sindikata u Hrvatskoj u razdoblju 1906—1910. godine, str. 110—134.

ne, ali se tada, zbog provedene legalizacije, kao nužnost postavljalo njihovo odvajanje. To razgraničenje, usko povezano sa pitanjem reorganizacije sindikata, odražavalo se i u tendencijama oko centralizacije sindikata. Do kraja ostavši korektna u postupku, uvijek prisutna u ocjeni, E. T. ističe da je, dok je trajala reorganizacija sindikata, karakteristična »tendencija da sindikalni i socijalistički pokret usprkos legalizaciji sindikata i njihovu odvajanju od političke organizacije ipak ostanu u što užoj i organizacionoj i političkoj vezi« (129). Uz rad se nalaze još četiri tabele koje dopunjuju tekst.

Vojo Rajčević je jedan od rjeđih historičara čije su preokupacije srednjoškolski i studentski pokret između dva rata.¹⁰⁾ O na izgled sitnoj temi, kao što je pokret srednjoškolaca u Hrvatskoj 1919. g., dosad je ponešto pisano, ali prema riječima V. R. »samo 'usput'«. Njegov prilog¹¹⁾ interesantan je i po svom »disput-stilu«. Manjim dijelom koristeći se izvornom građom (ona iz Historijskog arhiva grada Zagreba još je neregistrirana), a više onovremenim novinama i časopisima, V. R. je stao na stanovište da Slavoljub Cvetković¹²⁾ »nije raspolagao dovoljnim brojem dokumenata pa je identificirajući jednu đačku organizaciju i jedan pokret, ne razlikujući u tom pokretu dvije faze — izveo pogrešan zaključak, da taj pokret nije bio revolucionaran«. (135) Mislim da je u ovom slučaju jedino sporna suština i dimenzija ocjene pokreta kao revolucionarnog. Lako je složiti se sa eksplicitnim ocjenama u članku N. Hećimovića i govoru beogradskog profesora Lazarevića koje impliciraju revolucionarnost, ali navedeni dokumenti ne pokazuju u kojoj su mjeri ti revolucionarni zahtjevi i realizirani (npr. izbacivanje iz škole učenja vjeronauke), kako se konkretnije ispoljavao socijalni kvalifikativ pokreta. Čini se da je trebalo da V. R. u postupku dokaza svoje teze ode dalje od registriranja izjava koje imaju revolucionarno obilježje.

O odnosima ljevice i centrumaške opozicije unutar KPJ u 1920. g. piše Stanislava Koprivica-Oštrić,¹³⁾ i to isključivo posredstvom detaljnog prezentiranja sadržaja članaka dvije brošure izdate u Beogradu¹⁴⁾ od centrumaša Srbije i BiH (tzv. grupe opozicije KPJ). Pošto objema brošurama nedostaju neki elementi, S. K. O. je pokušala da ih utvrdi. Tako je za prvu brošuru utvrdila da joj je »terminus ante quem non« — 15. oktobar 1920. g., a »terminus post quem non« — 30. oktobar 1920. godine. Analiza članaka je izvedena tako pedantno da se gotovo iz nje direktno mogu sagledati elementi izvjesnih principijelnih pitanja, kao nacionalnog, pitanja revolucije i sl. Odlukom Centralnog partijskog vijeća od 10. 12. 1920, kojom se isključuju iz Partije potpisnici »Manifesta«, »opozicija u KPJ« prestala je da postoji. Treba podvući da je rad pisan vrlo pregledno i da na nekim mjestima ispravlja dosad važeće, netačne, podatke (bilješka 40 i 42).

¹⁰⁾ 1959. g. u izdanju Mladost — Zagreb izašla je njegova knjiga **Studentski pokret na Zagrebačkom sveučilištu između dva rata 1918—1941. g.**, str. 309+(3).

¹¹⁾ **Uloga revolucionarne struje u pokretu srednjoškolaca u Hrvatskoj 1919. godine**, 135—145.

¹²⁾ Odnosi se na stavove Sl. Cvetkovića koje je iznio u svom radu **Prilog pitanju osnivanja SKOJ-a**, Istorija XX veka, VI, Beograd 1964. g., 223—231.

¹³⁾ O manifestu opozicije 1920. godine, str. 147—161.

¹⁴⁾ I Naša sporna pitanja — Manifest opozicije KPJ, Beograd, 42. II Prilozi za naša sporna pitanja. Beograd, izdanje grupe opozicije u KPJ, s. a., 56.

Ljubica Petrović¹⁵⁾ postavila je cilj da »razjasni neka pitanja oko osnivanja ilegalnih sindikata, koje je Komunistička partija pokušala stvoriti umjesto zabranjenih Nezavisnih sindikata, i pitanje ulaska komunista u reformističke sindikate« (162) u vremenu poslije zavođenja diktature kralja Aleksandra. Korištena su, pored arhivske građe i onovremene štampe, i sjećanja partijskih i sindikalnih funkcionera. Veoma su pregledno rekonstruirani stavovi i aktivnost radnika (koji su već krajem 1929. ulazili u URSS-ove i ORS-ove legalne sindikalne organizacije), kao i praktične posljedice pogrešnog odnosa partijskog vođstva u pogledu efikasnosti ilegalne sindikalne borbe, odnosno ulaska u desničarske sindikate. Konfrontiranjem ocjena u zaključku neki stavovi ne mogu da opstanu zbog evidentne protivrječnosti. Iz cijelog izlaganja uočljivo je da su politika i praksa stvaranja ilegalnih revolucionarnih sindikata bili neodrživi, a »agitacija protiv ulaska u reformističke sindikate tj. parola njihova razbijanja, nepravilna i pogrešna«. (175). Drugim riječima, stav prema reformističkim sindikatima je afirmativan. Odmah zatim navodi se stav J. B. Tita na V zemaljskoj konferenciji 1949. godine koji, navodno, direktivu CK o ulasku u reformističke sindikate (vid. bilješku 90) negativno ocjenjuje, jer je ona »značila zapravo potpunu izolaciju od radničkih masa...« (175). Konfuznost zaključka koji je vjerovatno posljedica lapsusa Lj. B., potvrđuje se, malo dalje, jasnim Titovim savjetom »da komunisti, ako hoće da se bore za radničke interese i da stiču povjerenje radnika moraju ići onamo gdje se oni okupljaju i tamo djelovati, bez obzira ko je i radi čega je stvarao takve organizacije. To nikako ne znači napuštanje klasne borbe...« (175). U stvari, Tito kritikuje rukovodstvo KPJ, koje se odlučno suprotstavljalo stupanju u URSS-ove sindikate, a posebno primjer Slovenije, gdje je naređeno »da se izlazi iz Ursovih sindikata« — tj. reformističkih¹⁶⁾ (podvukao T. I.). Prema tome, bilješka 90 se odnosi na protivljenje partijskog rukovodstva ulasku u URSS-ove reformističke sindikate, a ne, kao što navodi Lj. B., na odluku CK o ulasku u reformističke sindikate (str. 175).

Matija Uradin u **Prilogu za biografiju Đure Cvijića** (179—186) sažeto i dokumentovano rekonstruiše djelatnost Đure Cvijića od vremena stupanja u revolucionarni omladinski pokret 1912. godine, partijske funkcije od osnivanja KPJ, njegovu novinarsku djelatnost, rad u emigraciji, likvidaciju u Rusiji i posmrtnu rehabilitaciju.

Prilog Fikrete Butić¹⁷⁾ iako pisan u formi saopštenja, načinom obrade i rezultatom, prevazilazi okvir jednog saopštenja. Obradujući veoma interesantan problem, F. B. je istakla sve važnije faktore koji su, realno ocijenivši odnose snaga, već sredinom avgusta 1943. godine kombinirali sa mogućnošću izbjegavanja debakla, pa i eventualnom preorijentacijom prema zapadnim saveznicima. Skala kombinacija je bila veoma raznovrsna i u ovisnosti od delikatnosti položaja. U ljeto 1944. godine ustaški vrhovi obnavljaju pregovore sa nekim predstavnicima HSS o stvaranju koalicione vlade i jedinstvenih vojnih snaga, a početkom 1945. godine u bezizlaznoj situaciji služe se dema-

¹⁵⁾ Prilozi proučavanju sindikalnog pokreta u Hrvatskoj 1929—1932. godine, str. 162—177.

¹⁶⁾ Komunist, 1946. g., br. 1, str. 63 (ćirilicom).

¹⁷⁾ O nekim političkim akcijama u NDH uoči njezina sloma, str. 187—19 (Referat na Simpozijumu u povodu 20-godišnjice oslobođenja koji je održan u januaru 1966. godine u Zagrebu).

gogijom, kao jedinim raspoloživim sredstvom. F. B. ističe da su izvjesni krugovi u katoličkoj crkvi, kao i neki van Hrvatske, imali određenu ulogu u spasavanju NDH. Svi ti pokušaji, pokazavši se ništavnim, izazvali su posljedicu da je ustaška propaganda evoluirala dotle da joj je bio cilj da dokaže potpunu neutralnost u ratu.

Narcisa L e n g e l donosi, u povodu 25-godišnjice likvidiranja zatvorenika logora Kerestinec, zapis komunista pred strijeljanje i daje neke podatke o sudbini bjegunaca.¹⁸⁾ Zapis je otkriven prije šest godina i tek je na ovaj način postao dostupan javnosti. Naime, danas je još kao eksponat i nepriступaćan je. Prema transkripciji N. L., dokument u cijelosti glasi: »U ovim prostorijama proživjeli svoje posljednje časove internirani borci iz Kerestince njih 44. Osudu o strijeljanju su primili svi(!) uzdignute glave jer su znali da umiru za pravednu stvar, za stvar radnog naroda. Živjela sovjetska Hrvatska!« (195). Međutim, prema objavljenom faksimilu, trebalo bi da stoji: »U ovim prostorijama su proživjeli svoje poslednje časove internirani borci iz Kerestince, njih 44. Osudu o streljanju su primili svi(!) uzdignute glave, jer su znali da umiru za pravednu stvar, za stvar radnog nar(o)da. Živjela sovjetska Hrvatska.« Zvonimir Komarica¹⁹⁾ je utvrdio da bi autor teksta mogao biti A. Cesarac. Netačno transkribirajući neke riječi, tj. ne donoseći ih onako kako stoje u originalu (»posljednji« umjesto »poslednji«, »strijeljanjem« umjesto »streljanjem«) N. L. bi mogla oduzeti i jedno od obilježja Cesarčevog pisanja — ekavštinu. Međutim, čudno je, tim više što je riječ vjerovatno o rukopisu A. Cesarca, da se u originalnom zapisu miješaju ekavština i ijekavština.

Marjan K r m p o t i ć je svoja istraživanja o funkcionisanju evropske zajednice²⁰⁾ zasnovao na podacima strane provenijencije. Značaju članka doprinosi aspekt tretmana problema — tendencije Jugoslavije poslije privredne reforme 1965, i to u cilju da Jugoslavija zauzme mjesto u međunarodnoj podjeli rada.

Izvori

Jedini prilog u ovoj rubrici dao je Vladislav M u s a.²¹⁾ Pošto bosansko-hercegovačko radništvo u ovo vrijeme nije raspolagalo vlastitim glasilom, novinari su dopise iz Bosne slali u Zagreb. V. M. prezentira, po njegovom mišljenju, pet najinteresantnijih članaka koji su izašli u **Radničkom glasniku** i **Slobodi**. Svaki članak propraćen je objašnjenjima. Iako iz naslova proizlazi da bi članci trebalo da datiraju od 1878, prvi članak je u stvari iz 1888. godine. Drugi napis iz Sarajeva (str. 216) ne govori ni indirektno o radničkom pokretu u BiH.

U rubrici »Iz arhiva Instituta« nalazi se nekoliko zapaženih i vrijednih priloga. Mira Kolar-Dimitrijević²²⁾ je obradom rukopisne

¹⁸⁾ Zapis komunista pred strijeljanje na zidu ćelije ustaškog zatvora u Zagrebu i neki podaci o sudbini zatočenika nakon pokušaja bijega iz logora Kerestinec u srpnju 1941. godine, str. 195—196.

¹⁹⁾ Smrt A. Cesarca, Forum, 1967, 1—2, str. 171.

²⁰⁾ Putovi privredne politike zajedničkog tržišta šestorice, 197—210+(3) tabele.

²¹⁾ Socijalistička štampa Hrvatske o radničkom pokretu u BiH 1878—1894. g., str. 215—221.

²²⁾ Rukopisna ostavština Otokara Keršovanija u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 223—240.

ostavštine, izradom biografije, bibliografije štampanih radova Otokara Keršovanija i bibliografije o O. Keršovaniju na korektan način i znalčki pripremila teren za izradu naučne monografije.

Jelena Radmanović obavještava (str. 241) o 57, do sad javnosti nepoznatih, fotografija iz NOB-e i ukazuje na njihovu sadržajnu vrijednost. Ana Feldman i Marijan Rastić pripremili su tri dokumenta Odbora civilne vlasti u Mogoriću 1941. godine. Ovo je vrlo dobar primjer kako bi se, i u ovako ograničenim okvirima, u sličnim izdanjima mogli objavljivati originalni dokumenti. To tim više, jer se dobro zna kakvo je stanje u vezi sa ediranjem originalne arhivske građe. Milutin Grozdanić je prikupio i sredio sjećanja Marijana Žuvića, a Vera Lukatela je pripremila za štampu one dijelove koji se odnose na početke NOP-a i oružane borbe u Dalmaciji. (Inače Sjećanja obuhvataju revolucionarni rad od 1926. godine). Ovo je još jedna prilika da se istakne i podrži ovakva orijentacija IHRPH — Zagreb, jer se ovim putem javnosti, bar djelimično, prezentiraju rezultati Arhiva Instituta, a zainteresovanim neposredno omogućava uvid u nove podatke.

Prikazi i bilješke

Među našim istoričarima nerijetko se mogu čuti mišljenja da se prikazima ne poklanja dovoljna pažnja. **Putovi revolucije** su publikacija u kojoj je lako uočiti nastojanja usmjerena ka održavanju kvalitetnog nivoa ove rubrike i stoga bih smatrao propustom ne istaći da i ovaj dvobroj potvrđuje iznesenu konstataciju. Primjeri dobrih priloga ove vrste, u svakom slučaju, su prikazi Vlade Oštrića. Autor se ne zadržava samo na pukoj informaciji, već u izvjesnim slučajevima daje i kritičke primjedbe. No, ono što podiže vrijednost njegovih prikaza i čini ih posebno instruktivnim jesu opširne primjedbe koje čitaoca upućuju na širi izbor radova. U ovoj rubrici nalaze se i dva prikaza iz okvira međunarodnog radničkog pokreta. Anđelko Šolman piše dosta opširno (282—292), ali esencijalno, o »Guba Socialista« (Socijalistička Kuba) godištu iz 1965. godine časopisu »koji je, bez svake sumnje, najistaknutiji organ službenog mišljenja na ovom usamljenom i udaljenom socijalističkom otoku« (282).

Miroslava Despot obavještava o dosada izašlim sveskama biografskog rječnika francuskog radničkog pokreta (Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français. Les éditions ouvrières, Paris, 1964—1965).

U rubrici »Bibliografije« VI. Musa daje popis istoriografskih radova i prikaza izašlih u sarajevskom »Pregledu« u posljednjih dvadeset godina (1945—1966) — str. 293—299.

Dvobroj donosi i kraće vijesti iz Instituta.

Na kraju bi se moglo rezimirati sljedeće: na stranicama dvobroja nalaze se tematski vrlo raznovrsni radovi (iz istorije KPJ, Narodnog fronta, Sindikata, omladinskog pokreta itd.) koji pružaju na taj način mogućnost cjelovitijeg sagledavanja rezultata rada Instituta od pojave šeste knjige do izdavanja ove. Većina saradnika se već ranije javila sa istoriografskim radovima, pa su i ovi iz broja 7—8 potvrda uspješnog rada kako pojedinaca, tako i ustanove u cjelini, kao i garancija još boljih rezultata.

Tomislav IŠEK